

Ն Ե Ր Ք Ի Ն Տ Ե Ս Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

Կրթութեան հարցը.—Լաազոյն կրթութիւն.—Ռժդոհութիւն միջին կրթութիւնից Եւրոպայում և Ռուսաստանում.—Միջնակարգ դպրոցների վերակազմութիւնը.—Վաննօվսկոյէի կազմած մասնաժողովի հիմնական որոշումները միջնակարգ դպրոցների վերաբերմամբ.—Վասատունների նախապատրաստութեան հարցը.—Սկզբնական, քաղաքային և միջին դպրոցները բաժանող անջրպետների վերացումը.—Տեղական լեզուների նշանակութիւնը ծայրերում.—Ժողովրդի կրթութեան այլ գործօններ.—Ժողովրդական ընթերցանութիւնների վերաբերեալ նոր կարգադրութիւն.—Ռուսահայերիս մոտաւոր առաջադիմութեան մի չափը.—Պարբերական հրատարակութիւնների նախադրութեան վերջնական ժամանակամիջոցը.—«Жизнь» ամսագրի դադարեցումը.—«Прав. Вѣстн.» հաղորդագրութիւնը միջնակ. դպր. բարեփոխութեան մասին:

Առհասարակ կրթութեան մակերեսոյթից, նրա տարածման չափից և նրա ուղղութիւնից է կախուած իւրաքանչիւր ազգի քաղաքական, հասարակական և տնտեսական վիճակը: Եւ իսկապէս իւրաքանչիւր ժողովուրդ ունի այնպիսի պետական-հասարակական կացութիւն, որ արդիւնք է նրա մեծամասնութեան մտքի, կամքի և զգացմունքների համագումար արտայայտութեան: Իսկ մտքի, կամքի և զգացմունքների զարգացման աստիճանը մեծապէս կախուած է մատաղ սերնդի կրթութիւնից: Բնականաբար ժողովրդի կրթութիւնը մի այնպիսի հզօր գործօն է, որ պետական մարդիկ յարմար չեն տեսնում քաց թողնել իրանց ձեռքից և թոյլ տալ, որ հպատակները իրանց ազատ կամքով որոշեն կրթութեան լաւագոյն ձևերը: Պետութիւնը ինքն է ուզում ժողովրդի աշխարհայեցողութիւնը փոփոխող գործօններին ըստ իր հայեցողութեան ընթացք տալ, ուստի դպրոցական հարցի մէջ խառնուած են նաև քաղաքական նպատակներ: Բայց մի կողմ թողնելով այդ՝ մենք աշխատենք որոշել թէ ո՞րն է իդէալական լաւագոյն կրթութիւնը:

Մենք արդէն մի անգամ յայտնել էինք (մայիս) որ զբաղ-

բոցը չը պէտք անտես առնի մարդկային կեանքի երկու միջավայր— բնականը և հասարակականը: Հետևաբար, լուսագոյն կըրթութիւնը պէտք է հաղորդի մատաղ սերնդին առաջադէմ մարդկութեան ամբողջացրած աշխարհայեցողութիւնը այդ երկու միջավայրի երևոյթներէ մասին: Այդ նպատակին հասնելու համար սկզբնական և միջին կրթութեան մէջ պէտք է մտցրած լինեն միայն այն գիտելիքները, որոնք անհրաժեշտ են իբրև աստիճաններ կրթուողի համար՝ հոգով և սրտով վեր բարձրանալու: Սկզբնական և միջին կրթութիւնը պէտք է աստիճանաբար նախապատրաստի պատանուն այնպէս որ նա կարողանայ հանձարեղ մտածողների և բանաստեղծների օգնութեամբ սրտով և մտքով վեր սլանալ իրականութեան նեղ, մութ ձորերից դէպի մտքի և զգացմունքների վիթխարի, լուսաւոր դազաթները և այնտեղից տեսնել տիեզերքը, աշխարհը, հեռու հորիզոններ, հասկանալ անցած դարձածը, նշմարել մշուշի մէջ երևացող լուսագոյն ապագայի շաւիղները: Այդ բարձրութիւնից նա պէտք է տեսնի և իրականութեան մութ, նեղ ձորերը, ուր վխտում են թրչուառ մարդուկներ իրանց ողորմելի սնափառութեամբ, գծուծ հաշիւներով և մարդկային արժանաւորութեան անվայել կրքերով, ուր մաքառում են խաւարի և բռնութեան դէմ մի քանի ընտրեալներ, մոռանալով իրանց անձնական բարեկեցութիւնը... Եւ ապա, երբ այդ բարձրութիւնից կ'իջնի պատանին իրականութեան մութ ձորը, նա կը զգուի մամօնայի և անառակութեան սեղանի առաջ կատարուող վակիխանալիայից և կը լսէ կեանքի թշուառութեան հեկեկանքը, կը տեսնի տանջանքների լացը և ձեռք կը մեկնի այն սակաւաթիւ ընտրեալներին, որոնք ուզում են վերացնել կեանքից անարդարութիւնը... Սակայն կրթութեան այդ իդէալական պահանջից ներկայումս հեռու են նոյն իսկ ամենաառաջադէմ ազգերը: Ծիշտ է, սկզբնական կրթութիւնը պարտադիր է նրանց մօտ, բայց միթէ բարիքը հօմեօպատիկական չափերով պէտք է բաժանել կրթութիւնը ընդարձակ մտքով առած այժմ շատ անհաւասար է բաշխում մարդկանց մէջ: Եւ ինչու պէտք է այն բարիքը, որ ստեղծում է համամարդկային ջանքերով՝ դառնայ սեփականութիւն միայն արտօնեալ կամ ունենոր դասակարգերի:

Սկզբնական կրթութեանը՝ միայն առաջին աստիճաններն են, և ահա նոյն իսկ Եւրոպայում մասսային յայտնում են, թէ կաց այդ աստիճանների վրայ և մի բարձրացիր աւելի վերև: Ի հարկէ, ուղղակի չի արգելում մասսային ստանալ և միջին կրթութիւն, բայց իրականապէս պայմաններն այնպէս են բերում, որ հէնց այդպէս է դուրս գալիս:

Անշուշտ մենք չենք մոռանում, որ այդ անարդարութեան դէմ աշխատում է մաքառել ինքը ինտելիգէնտ դասակարգը՝ ժողովրդական համալսարաններ, դասախօսութիւններ, հրատարակութիւններ, թատրոններ, թանգարաններ հիմնելով, բայց և այնպէս շատ դէպքերում աշխատող դասակարգը այնպէս յոգնած, ճնշուած է լինում, որ անկարող է գտնւում օգտուել այդ բոլորից։ շատ անգամ նրա զարգացումը այն աստիճան ստոր է լինում, որ պահանջ չի զգում, և նոյն իսկ գերադասում է ալկոհօլը այդ բոլորին... Ուրեմն ցանկալի է, որ միջին կրթութիւնը մատչելի լինի իրականապէս բոլոր խաւերի մատաղ սերունդին։ Եթէ համեմատելու լինենք Ռուսաստանի միջնակարգ դպրոցների թիւը այժմ և 30 տարի առաջ, անշուշտ ահագին առաջադիմութիւն կը նկատենք, որովհետև փոխարէն 10—12 միջնակարգ դպրոցների այժմ գոյութիւն ունեն 196 դիմնադիւաններ, 44 պրօգրիմնադիւաններ, 117 բէալական դպրոցներ, բոլորը շուրջ 112 հազար աշակերտներով։ Ինքն ըստ ինքեան հասկանալի է, որ մօտ 150 միլիօն ազգաբնակչութեան համար այդ դեռ շատ քիչ է, սակայն միևիթարականը այն է, որ զբարոցական կեանքի մէջ նոր հոսանքը գրաւական է, որ այսուհետև աւելի ևս փութացրած քայլերով առաջ կը տանուի գործը։

Ներկայ միջնակարգ դպրոցը ոչ միայն Ռուսաստանում, այլ և Եւրոպայում, բացի այն որ հանրամատչելի չէ, ունի և այլ պակասութիւն։ Ժամանակակից մարդը իր աշխարհայեցողութեամբ իր հասարակական տնտեսական կարգերով շատ է տարբերում միջնադարեան մարդուց, մինչդեռ նրա միջին դպրոցը շատ քիչ է զանազանում սխօլաստիկական հիմքերի վրայ դրած միջնադարեան դպրոցից։ Բնականաբար ծնողները, հասարակութիւնը դժգոհ են գոյութիւն ունեցող միջնակարգ դպրոցներից, մասնաւոր դրանց այն տիպից, որ հին լեզուներով է ուղղում կրթութիւն XX-րդ դարի մարդկութիւնը։ Այդ ընդհանուր դժգոհութիւնը առաջ բերեց Սնգլիայում նոր ձևի միջին դպրոցների որոնումներ, և մի քանի տարի առաջ մասնաւոր նախաձեռնութեամբ (չօկտօր Սեսսիլ Րօզս) հիմնուեց նոր տիպի մի դպրոց։ Այդ աջող փորձին հետևողներ եղան ոչ միայն Անգլիայում, այլ և Ֆրանսիայում (Դեմօլէն) և այլ երկրներում։ Սակայն այդ մասնաւոր փորձերը, լինելով ժամանակակից հասունացած պահանջների արդիւնք, ընդհանուր նշանակութիւն կարող էին ստանալ միմիայն այն դէպքում, երբ նոր տիպի այդ դպրոցները իրանց նոր հիմքերով, նոր ծրագիրներով և մանկավարժական նոր

մեթոդներով մատչելի դառնային ընդհանրութեան և ոչ միայն ունեւորների զաւակներին: Իսկ դրա համար պէտք է որ այդ դպրոցները հիմնուեն հասարակական կամ պետական միջոցներով և ոչ միայն մասնաւոր: Շատ նշանաւոր երևոյթ է, որ այժմ թէ Անգլիայում, թէ Ֆրանսիայում և թէ Գերմանիայում պետական մարզիկ սկսել են զբաղուել միջնակարգ դպրոցների վերակազմութեան հարցով:

Ռուսաստանը ևս յետ չը մնաց այդ ընդհանուր հոսանքից, մանաւանդ որ երեսուն տարի առաջ Տոլստոյի նախաձեռնութեամբ միջնակարգ դպրոցները այնպիսի ցաւալի կերպարանափոխութեան ենթարկուեցին, որ միմիայն առաջադիմութեան երդուեալ թնամիները կարող էին ուրախանալ: Տոլստոյի կրօնական գիմնագիտները դառան մատաղ սերնդի համար տանջանքների սարսափելի գործիքներ: Հին լեզուների մեռցնող ծանրաբեռնութիւնը, զարգացուցիչ առարկաների՝ բնագիտութեան, օրէնսգիտութեան վտարանդումը կամ զրականութեան, պատմութեան, աշխարհագրութեան կրճատումը. չոր, անսիրտ, ձևամոլ ու կոպիտ դպրոցական կարգապահութիւնը, ուսուցիչների նախաձեռնութիւնն ու անկախութիւնը ոչնչացնող մանրակրկիտ բեզլամենտացիան, վերատեսչի միանձնական իշխանութեան թագաւորութիւնը—այդ բոլորը ստեղծեցին մի սոսկալի մթնոլորտ, ուր դժուար էր կայտառ, կենսութախ, առողջ կեանք պահել: Ծնողները, հասարակական կարծիքը դժգոհ էին, բայց զրկուած էին կարծիք յայտնելու իրաւունքից դպրոցների ներքին կարգ-կանոնների, նրանց մէջ տիրապետող բեժիմի մասին: Եւ չը նայած ընդհանուր դժգոհութեան, ծնողները ստիպուած էին իրանց որդոց ուղարկել այդ սպանդանոցները, որովհետև այլ կերպ փակած էր նրանց զաւակների համար կեանքի մէջ լաւ վարձատրուող ասպարէզները—փաստաբանութիւն, բժշկութիւն, պրօֆէսորութիւն, ուսուցչութիւն և առհասարակ աստիճանաւորի կարիէրը: Սակայն ամեն բան վերջ ունի. լուսաւորութեան միներստրութիւնը ևս, Բոգոլիպոլի օրօք, անկարող եղաւ ընդունել, որ ամեն ինչ կատարեալ է: Նրա նախաձեռնութեամբ սկիզբ դրուեց միջին դպրոցների վերակազմութեան խնդրին: Բայց, ինչպէս յայտնի է, նա կողմնակից չէր արմատական փոփոխութիւններին: Այլ կերպ նայեց հարցին Վանսօփսկին, որի եռանդուն և սրտագին վերաբերմունքի չնորհիւ հարցը արագ լուծում ստացաւ Վանսօփսկու կազմած մասնաժողովը ջնջեց, վերացրեց ուսական կեանքից 1871 թուից ստեղծած միջին դպրոցի արուեստական, այլանդակ այն տիպը, որ կոչուում է կլասսիկական գիմնազիա, և հիմնական կէտերով

վերադարձաւ այն ընտանական տիպին, որ գոյութիւն ունէր մինչև այդ տարաբախտ 1871 թուականը:

Աւելորդ չենք համարում այստեղ առաջ բերել Վաննօվօկու մասնաժողովի կազմած հիմնական որոշումները միջնակարգ դպրոցի վերակազմութեան վերաբերեալ.

1) Պետական համակրթական միջնակարգ դպրոցը պէտք է լինի մի ընդհանուր տիպի բոլոր այս տեսակ դպրոցների համար: Ծանօթութիւն 1. Միջնակարգ դպրոցները, որոնք պահպանւում են քաղաքների, զեմստովօների, հասարակութիւնների, դասակարգերի և մասնաւոր անձանց հաշուով, բայց օժանդակութեամբ պետութիւնից կամ պահպանւում են դանձարանի հաշուով, բայց օժանդակութեամբ յիշեալ հաստատութիւններից և անձներից՝ պէտք է ունենան պետական դպրոցների տիպը: Սակայն շեղումներ այս կանոններից կարող են թոյլատրուել ժողովրդական լուսաւորութեան միւստորից, եթէ խնդրամատոյց լինուեն որոշուած կարգով: Ծանօթութիւն 2. Միջնակարգ դպրոցները, որոնք պահպանւում են բացառապէս քաղաքների, զեմստովօների, հասարակութիւնների, դասակարգերի կամ մասնաւոր անձանց միջոցներով, կարող են տարբերուել ընդհանուր տիպից այն պայմանով, որ իւրաքանչիւր առանձին դէպքում թոյլատրուի Ժ. Լ. միւստորից:

2) Միջնակարգ դպրոցը նպատակ ունի տալ պատանիներին դաստիարակութիւն, և ըստ կարելոյն ամբողջացրած ընդհանուր միջին կրթութիւն և միւսնոյն ժամանակ նախապատրաստում է բարձրագոյն դպրոցները մտնելու համար: Ընդ սմին միջն. դպր. առաջին երեք դասարանները պէտք է ունենան ամբողջացրած դասընթաց: Ծանօթութիւն. Աշակերտները, որոնք անցել են այնպիսի ստորագոյն դպրոցների դասընթացը, որոնք ըստ իրանց ծրագրի մօտենում են միջն. դպր. առաջին երեք դասարանների դասընթացին, կարող են մտնել IV դասարան, վերաստուգողական քննութիւնով միայն այն առարկաներից, որոնք չեն մտել այդ դպրոցների ծրագրերի մէջ, ինչպէս և՛ գլխաւոր առարկաներից:

3) Միջնակարգ դպրոցը ունի եօթ դասարան, իւրաքանչիւրում տարեկան դասընթացով:

4) Միջնակարգ դպրոցի առաջին երեք դասարանները պէտք է լինեն ընդհանուր և պարտադիր բոլոր աշա-

կերտների համար Այդ դասարաններում աւանդուած են հետեւեալ առարկաները. կրօն, ուսաց լեզու, հայրենի և ընդհանուր պատմութիւն և աշխարհագրութիւն, թուաբանութիւն, բնագիտութիւն, նոր լեզուներ, նկարչութիւն, գծագրութիւն և վայելչագրութիւն: Ծանօթութիւն. Միջ. դպր. առաջին երեք դասարանների դասընթացը աշտուղութեամբ անցած և այդ դպրոցում կրթութիւնը չը շարունակող աշակերտները ստանում են ստորագոյն կրթութիւնը աւարտած լինելու առանձին վկայական:

5) IV-րդ դասարանից մկսած միջ. դպրոցի աշակերտները բաժանուած են երկու խմբի. ուսանք ուսումնասիրում են բնագիտութեան և գրաֆիկ արուեստի լրացուցիչ դասընթացը, միւսները այդ առարկաների փոխարէն նոյն ժամերին ուսումնասիրում են լատին լեզուն: Թէ մէկ և թէ միւս խմբի աշակերտների համար ընդհանուր են հետեւեալ առարկաները. կրօն, ուսաց լեզու՝ տրամաբանութեան հիմնական հասկացողութիւններով հանդերձ, հայրենի և ընդհանուր գրականութիւն, օրէնսգիտութիւն, հայրենագիտութիւն, ֆրանսերէն, գերմաներէն, մաթեմատիկա, ֆիզիկա, տիեզերագրութիւն, հայրենի և ընդհանուր պատմութիւն ու աշխարհագրութիւն և բնագիտութիւն:

6) Բոլոր համալսարանական քաղաքներում, ինչպէս և Վիլնայում, դրանց մէջ եղած միջնակ. դպրոցներից մէկն ու մէկը պէտք է ունենայ պարտադիր դասաւարտութիւն լատին և յոյն լեզուներից:

7) Յունարէնի իբրև ոչ պարտադիր առարկայի դասատուութիւնը թոյլատրելի է առանձին մշակուած ծրագրով և միւս միջնակ. դպրոցներում, նայած տնտեսական միջոցների դրութեան, բնակարանի չափերին և այդ լեզուն ուսանել ցանկացող աշակերտների թուին: Նոյն հիմունքներով թոյլատրելի է միջ. դպր. և անգլիերէնի դասաւանդութիւնը:

8) Առանձին ուշադրութիւն պէտք է դարձնուի կրթութեան երիտասարդութեան դաստիարակութեան և դպրոցական կարգապահութեան ընտելացման վրայ. միևնոյն ժամանակ պէտք է ուժեղացնել մարմնամարզութեան, գիշտորական և ֆիզիկական վարժութիւնների դասաւանդումը, նաև պէտք է մտցնել շարժական խողեր, դպրոցական ձանապարհորդութիւններ և զբօսանքներ, իսկ ուր հնարաւոր է՝ նմանապէս ձեռքի աշխատանք:

Հասունութեան վկայականները վերացուած են: Աջողութեամբ միջ. դպրոցի դասընթացը անցնողները ստանում են միջին կրթութիւնը աւարտելու վկայական և օգտուում են բարձրագոյն դպրոցները մտնելու իրաւունքով հետեւեալ հիմունքներով:

Ա. Համալսարան մտնելու դէպքում. ա) երկու հին լեզուներն էլ ուսածները կարող են ընդունուել բոլոր ֆակուլտէտները առանց վերաստուգիչ քննութեան. բ) միայն լատիներէն ուսածները—պատմա-լեզուաբանական և աստուածաբանական (Դօրպատի համալս.) ֆակուլտէտները, լրացուցիչ քննութիւն տալով յունարէնից. գ) միայն լատիներէն ուսածներին, ինչպէս և բոլորովին հին լեզուները չուսածներին միւս ֆակուլտէտները ընդունելութիւնը կատարուելու է այն կանոններով, որոնք մշակուելու են համապատասխան ֆակուլտէտների կողմից և հաստատուելու ժ. լ. մինիստրից:

Բ. Բարձրագոյն մասնագիտական դպրոցներում ընդունելութիւնը կատարուում է այդ հիմնարկութիւնների կանոնադրութիւնների հիման վրայ:

10) Զինուորակոչութեան կանոնադրութեան մէջ եղած արտօնութիւնները ըստ կրթութեան ցանկալի է տալ առաջին երեք դասարաններին, ինչպէս և միջ. դպր. ամբողջ դասընթացը աւարտածներին (յօդ. 64, պ.պ. 2 և 1 Զին. կան.) և մինչև ծառայութեան կանոնադրութեան վերաքննութիւնը տալ վերջիններին առաջին դասակարգային աստիճանը այն կարգով, որ ցոյց է տրուած ծառայութեան կանոն. III հ. 255-րդ ^ս յօդ., և այդ իմաստով փոխել այժմ նոյն կանոնադրութեան գործադրուող 298 յօդ-ը:

11) Արդիւնագործական և ամեն տեսակ տեխնիկական միջնակարգ դպրոցներում, որոնք ունեն և համակըրթական դասընթաց, հեշտացնելու համար մի դպրոցից միւսը տեղափոխուելը, առաջին երեք դասարանների ծրագիրները ըստ կարելոյն պէտք է միացնուեն միջին համա-մակըթական դպրոցի նոյն դասարանների դասընթացի հետ:

12) Գոյութիւն ունեցող չորսդասարանեան պրօգիմ-նադիւաները վերածւում են ստորագոյն երեքդասարանեան դպրոցների (համ. 2, 4.), իսկ վեցդասարանեան պրօգիմ-

նազիւաները—եօթդասարանեան կազմութիւն ունեցող միջնակարգ դպրոցներն:

Անշուշտ նոր դպրոցը պահանջում է և նոր հողով դպրոցական գործողներ: Մասնաժողովը ի միջի այլոց զբաղուել է միջնակարգ դպրոցների և դասատուների պատրաստութեան հարցով: Մասնաժողովի մեծամասնութիւնը ընդունեց Կազանի ուսումնական շրջանի հոգաբարձու Մ. Մ. Ալէքսէնկոյի զեկուցումը: Նա առաջարկում է միջոցներ ձեռք առնել դէպի մանկավարժական գործունէութիւնը բաւական թուով արժանաւոր և ընդունակ մարդիկ գրաւելու համար: Այդ նպատակով նա նախ և առաջ դնում է ուսուցիչների նիւթական կացութիւնը բարւոքելու հարցը. ապա՝ համալսարանների ուսանողներին, որոնք մանկավարժական ասպարէզ կընտրեն, արդէն երկրորդ կուրսից պէտք է տրուին թոշակներ ոչ պակաս 400 ռուբլուց: Նոյնպիսի թոշակներ պէտք է տրուին 600—900 ռ. քանակութեամբ և թեկնածու—մանկավարժներին նրանց գոծնականապէս նախապատրաստուելու ժամանակաընթացքում: Վերջապէս, մանկավարժական գործունէութեան ընդհանուր պայմանները պէտք է այնպէս փոխել, որ մանկավարժական ասպարէզը աւելի գրաւիչ, կենդանի դառնայ, բարձրացնի ուսուցչի եռանդը և վեհ հետաքրքրութիւն ներշնչի դէպի գործը: Մանկավարժութեան համար նախապատրաստելու նպատակով ուսումնական շրջանների կից, շրջանի հոգաբարձուի գլխաւոր վերահսկողութեամբ, առաջարկում է բանալ մանկավարժական սեմինարներ, որոնք ղեկավարւում են առանձին վերատեսչի ձեռքով: Այդ սեմինարներում թեկնածու—մանկավարժները, որոնք արդէն համալսարանում ծանօթացել են տեսական մանկավարժական առարկաների հետ, մի տարուայ ընթացքում ստանում են գործնական պատրաստութիւն, հսկողութեամբ առանձին ղեկավարների, որոնք ընտրւում են զանազան դպրոցների դասատուներից: Այդ թեկնածու—մանկավարժները այցելում են զանազան դպրոցներ, թէ արական և թէ իգական, ներկայ են լինում դասերին, փոխարինում են ուսուցիչներին, տալիս են փորձնական դասեր եւ այլն:

Միջնակարգ դպրոցների վերև բերած նոր ծրագրից պարզ է, որ այժմ աւելի միջոց ունի պատանին ծանօթանալ բնական և հասարակական միջավայրերի հետ, քան առաջ. բնագիտութիւնը, հայրենագիտութիւնը, աշխարհագրութիւնը մի կողմից և ընդհանուր գրականութիւնը, օրէնագիտութիւնը միւս կողմից կարող են բաւական ընդարձակել աշակերտների մտաւոր հո-

րիզոնը: Բայի այդ, դժուար չէ նկատել, որ քայլեր են արած նաև մերձեցնելու միջնակարգ դպրոցները ստորագոյն դպրոցների հետ: Այդ նորմուծութիւնների հնորհիւ միջին կրթութիւնը աւելի մատչելի է դառնում չքաւոր դասակարգերի համար, քան առաջ: Պարզեւք այդ Մինչև այժմ ոչ մի կապ չը կար ոչ միայն միջնակարգ դպրոցների—գիմնազիաների և բէալական ուսումնարանների ծրագրների մէջ, այլ և միջնակարգ դպրոցի ստորին դասարանների և ստորագոյն տիպի դպրոցների դասաւանդութիւնների մէջ. գիւղական սկզբնական դպրոցը աւարտածը շատ դժուարութեամբ կարող էր մտնել միջնակարգ դպրոց առանց հիմնաւոր նախապատրաստութեան. քաղաքային ուսումնարանի երրորդ դասարանից չէր կարող աշակերտը փոխադրուել գիմնազիայի, օրինակ, չորրորդ դասարանը, որովհետև նա ոչ միայն նոր և հին լեզուներից, այլ և միւս առարկաներից պէտք է լուրջ պատրաստուէր: Այդպիսով գիւղացին կամ գաւառական քաղաքում ապրող չքաւոր ծնողը, եթէ ուզում էր շարունակել իր գաւակի ուսումը և միջին կրթութիւն տալ նրան, պէտք է կամ հէնց սկզբից ուղարկէր այն քաղաքները, ուր կան միջին դպրոցներ կամ պէտք է յետոյ անագին գումարներ մխէր նախապատրաստելու իր տղային՝ միջնակարգ դպրոցը մտնելու համար: Այժմ աւելի հեշտանում է հարցը. միջնակարգ դպրոցների առաջին երեք դասարանները իրանց դասընթացով այնքան մօտ են և ընդհանուր միւս ստորագոյն դպրոցներին, որ, օրինակ, գիւղական դպրոցը աւարտածը կարող է մտնել մերձաւոր գաւառական քաղաքային դպրոցի առաջին դասարաններից մէկը, ապա աւարտելով այդտեղի երրորդը, թեթև պատրաստութեամբ կարող է մտնել միջին դպրոցի չորրորդ դասարանը: Մի խօսքով՝ անջրպետները դպրոցների մէջ վերացրուած են. մնում է որ պետութեան ծայրերում միջին դպրոցների մէջ՝ ներկայ ծրագիրներով անգամ համբերուող տեղական լեզուների դասատուութեան հարցը ևս ուշադրութեան առնուի:

Սուտ է, որ իբրև թէ հայը կամ վրացին կամ լեհը չեն ուզում պետական լեզուն ուսանել. դա զանազան Գրինգմուտների և Վէլիչկոնների տմարդի և չարամիտ զրպարտութիւններից մէկն է այլացեղ հպատակների մասին: Պէտք է մոռաւորպէս կոյր լինել չը տեսնելու համար, որ ամենատգէտ հայ գիւղացին անգամ ամենից առաջ ձգտում է սովորել պետական լեզուն, որովհետև հէնց նա է ամենից շատ տուժում այդ լեզուն չիմանալուց. իսկ վաճառականը, ինտելիգէնտը հօ աշխատում են նոյն իսկ մոռանալ իրանց մայրենի լեզուն և իրանց ընտանիքի մէջ

խօսակցականը դարձնել ռուսերէնը: Իրականութիւնը այդ է: Նոյն իսկ աւելին կ'ասենք. պարսկահայը անգամ իր դպրոցներում ինքնաբերաբար մտցրել է ռուսաց լեզուի դաստաւութիւնը, որովհետեւ ոչ միայն ամեն ռուսահպատակ հայի, այլ և հարեան երկիրների հայերի հէնց անձնական շահերը պահանջում են ռուսանել ռուսաց լեզուն: Ուրեմն խօսք չէ կարող լինել, որ պետական լեզուն մի ամենաանհրաժեշտ պահանջ է բոլոր ռուսահպատակների համար: Բայց դրանից բնաւ չի հետեւում, որ գերմաներէն կամ ֆրանսերէն սովորող աշակերտը մի վատ բան արած կը լինի, եթէ ռուսնի և իր մայրենի լեզուն, որ նրան կապում է իր ծննդավայրի հետ, իր ցեղակիցների հետ: Ոչ միայն արդարութիւնը, մանկավարժական գիտութիւնը, այլ և հասարակական շահը պահանջում է, որ կրթուողը չը խորթանայ, չօտարանայ իր միջնավայրից, չարհամարհի և անտարբեր չը լինի դէպի իր ցեղակիցները: Մաքուր ազգասիրութիւնը՝ ոչինչ կապ չունի չօվինիզմի հետ, ինչպէս եւ անտարբերութիւնը՝ իսկական կոսմոպոլիտիզմի հետ: Իսկ երբ մատաղ սերունդը դպրոցական նստարաններից սովորում է արհամարհել իր մայրենի լեզուն, երբ նա դժուարանում է այդ աստուածային շաղկապող գործիքով հասկանալ իր ցեղակիցների ցաւերը և ուրախութիւնները—նա դառնում է արտուրուսական բնազդից դուրկ մի էգօիստ, որի համար նշանակութիւն ունի միմիայն անձնական բարեկեցութիւնը և կեանքի վայելքները: Եւ նա սովորում է իր անտարբերութիւնը սքօղել կեղծ կոսմոպոլիտի դիմակի տակ, իսկապէս լինելով այն, ինչ ռուսը բնորոշում է «ни Бога свѣча, ни черту коверга» խօսքերով:

Մասնաւոր ամեն տեղ այնքան խաւար է և յետամուտ, որ պէտք է ձգտել աւելացնելու նրա մէջ կուլտուրական աշխատանք կատարողների թիւը, որովհետեւ վարձկան պաշտօնեաները, եթէ նոյն իսկ ցանկութիւն ունենան, շատ քիչ են թուով... Կուլտուրական աշխատանքի համար լաւ մշակներ են դադափարական ինտելիգէնտները, որոնք պէտք է դպրոցից դուրս գնան համակուած վեհ սիրով դէպի իրանց ցեղակիցները և ոչ անասնական եռապաշտութեամբ և մեծամիտ անտարբերութեամբ: Շատ ցաւալի երևոյթ է, երբ պարզ, բնական հակումները, որոնցից միայն կարող է շահուել ընդհանուր հայրենիքը—գտնում են թիւր և մոլորեցնող բացատրութիւններ զանազան նեղահայեաց և չարասիրտ դրչակների և «գործիչների» կողմից: Այդ ցաւալի թիւրիմացութիւններից մէկն էլ տեղական լեզուների անփառունակ դրութիւնն է ծայրերի միջնակարգ դպրոցներում, որ յոյս կայ վերացած տեանել մօտ ապագայում:

Խօսելով ժողովրդի կրթութեան վրայ, չէ կարելի անտես առնել և նրա աշխարհայեցողութիւնը լայնացնող այլ գործօնների մասին: Գիրքը, լրագիրը, ժողովրդական դաստիարակութիւնը, թատրոնը, թանգարանը—դրանք բոլորն էլ, մանաւանդ չափահասների համար, լուսաւորութեան մեծ աղբիւրներ են: Դժբախտաբար մեր կեանքում ընդարձակ ծաւալներ չեն ստացել այդ գործօնները, իսկ շատ դէպքերում նոյն իսկ մեծ խոչընդոտներ կան դրանց գործադրուելու դէմ: Այդ ի նկատի ունենալով պէտք է ողջունել իւրաքանչիւր քայլ, որ թեթեւցնում է ժողովուրդը լուսաւորելու ջանքերը: Այդպէս յունուարի 28-ին Բարձրագոյն հաստատուած նոր կանոններով ժողովրդական ընթերցանութիւնների թոյլտուութեան համար այլ ևս հարկ չը կայ դիմել ուսում, չըջ. հոգաբարձուների հաստատութիւններին կամ որոշ դէպքերում նաև միմիստրին, այլ բաւական է ժողովրդական դպրոցների, վերատեսուչների թոյլտուութիւնը: Բացի այդ, ժողովրդական ընթերցանութեան նիւթը անպատճառ չը պէտք է տպագրած լինի և միմիայն կարգացուի, այլ թոյլատրւում է նաև ձեռագրի ընթերցանութիւնը և բովանդակութեան բերանացի պատմելը, ի հարկէ, այնուամենայնիւ շատ խոչընդոտներ են մնում չը վերացրած, բայց հէնց այդ խոչընդոտներն են, որոնք մեծ արժէք են դնում այն ջանքերին, որ այս կամ այն անհատը չի խնայում մի դրական գործ կատարած լինելու այն մասսայի համար, որ օրն ի բուն չարչարւում է, զրկանքներ կրում, մինչդեռ հասարակական կեանքի ստեղծած բոլոր վայելքները մնում են նրա համար անմատչելի: Իւրաքանչիւր բուրժուա, որ ունի արդարութեան մի նշոյլ անգամ իր սրտում, իւրաքանչիւր ինտելիգէնտ, որ չի կորցրել պարտաճանաչութեան ամենաթոյլ դադափարն անգամ՝ բարոյապէս պարտաւոր է հոգալ ժողովրդական լուսաւորութեան մասին: Իսկ ինչ եւք տեսնում, գաւառներում մեր ինտելիգէնցիայի միակ ներկայացուցիչները՝ մի քանի գիւղական ուսուցիչներ եւ... տգէտ քահանաներ են. դրանք ոչ միայն չեն աշխատում, որ իրանց չըջապատողներին համար մի մի ճրագներ դառնան, այլ իրանք ևս յաճախ մարած ճրագներ են, որոնց չի հետաքրքրում գիրքը, լրագիրը, ամսագիրը: Մեր քաղաքներում համախմբած ինտելիգէնցիան ոչ միայն ինքը չի հետաքրքրւում գրքով, լրագրով, ամսագրով, այլ չէ էլ դրդում հետաքրքրուել դրանով այն բաղմամբիւ խաւար բանուորներին, որոնց հետ նա ամեն օր շփուում է զանազան գործարաններում և նաւթահանքերում: Մեր բուրժուան ոչ միայն ինքը չի հետաքրքրւում մայրենի գրականութեամբ, այլ խնայում է դոնէ մի լրա-

գիր, ամսագիր, գիրք ուղարկել այն գիւղը, որից նա դուրս է եկել հէնց որ գրպանը բաւականաչափ տողել է։ Եւ միթէ մեծ միսթարութիւն կարող է լինել մի ամբողջ ազգի համար, որի միակ տարածուած լրագիրը հազիւ 2400 բաժանորդ ունի, իսկ միակ ամսագրի բաժանորդների թիւը հազիւ հասնում է 650-ի։ Ի նկատի ունեցէք, որ արտասահմանի հայերն ևս ստանում են այդ հրատարակութիւնները։ Բայց ընդունենք, որ այդ երանելի թուերին է հասել բաժանորդագրութիւնը հէնց միայն Ռուսաստանում։ Համեմատեցէք այդ ողորմելի թուերի հետ մի միլիոնից աւելի ռուսահայերի թիւը և հարց տուէք, ինչ միսթարական բան կայ քառասուն տարուայ ընթացքում մտաւոր առաջադիմութեան այդ ողբալի արտայայտութեան մէջ։ Մտածելու բան է այդ, ինտելիգէնտ պարոններ...

ԼԵՒՈՆ ՍԱՐԳՍԵԱՆ

Յունիսի 4-ին հրատարակուած է Բարձրագոյն հրաման՝ նախնական ցեղութեանից ազատ պարբերական հրատարակութիւններին տրուող նախազգուշութիւնների ոյժի վերջնական ժամանակամիջոցը հաստատելու մասին։ 1) Ի լրումն ցէնզուրական կանոնադրութեան 144-դ յօդուածի որոշել. առաջին նախազգուշութիւնը իր ոյժը պահպանում է մէկ տարի այն օրից, որ օրից պարբերական հրատարակութիւնը ստանում է այդ նախազգուշութիւնը, եթէ այդ ժամանակամիջոցում երկրորդ նախազգուշութիւն տրուած չը լինի։ Եթէ մի տարուայ ընթացքում պարբերական հրատարակութիւնը երկու նախազգուշութիւն կը ստանայ, այն ժամանակ այդ նախազգուշութիւնները իրանց ոյժը պահպանում են երկու տարուայ ընթացքում երկրորդ նախազգուշութիւն տալու օրից։ Եթէ այդ ժամանակամիջոցում երրորդ նախազգուշութիւն չը ստացուի, վերոյիշեալ ժամանակամիջոցները լրանալուց յետոյ պարբերական հրատարակութիւնը ազատում է ստացած նախազգուշութիւններից, և դրանից յետոյ ստացուած նախազգուշութիւնը նորից առաջինն է համարւում։ 2) 1-ին բաժանմունքի մէջ բացատրուած կանոնի ոյժը տարածել այն նախազգուշութիւնների վրայ, որոնք տրուած են պարբերական հրատարակութիւններին մինչև ներկայ օրէնդրութեան հաստատումը։

Հրատարակուած է ներքին գործերի մինիստրի հետեւեալ կարգադրութիւնը. «Պետական խորհրդի Բարձրագոյն հաստատուած կարծիքը տեղի ունենալուց յետոյ՝ նախնական ցէնզուրայից ազատ պարբերական հրատարակութիւններին դէնզու-

րայի և մամուլի վերաբերեալ կանոնադրութեան 144 յօդուածի հիման վրայ տրուած նախազգուշութիւնների ոյժի վերջնական ժամանակամիջոցը որոշելու մասին և ի նկատի ունենալով այդ որոշման ոյժի տարածելը այն հրատարակութիւնների վրայ, որոնք նախազգուշութիւն են ստացել մինչև ներկայ օրէնսդրութեան հաստատելը, ներքին գործերի մինիստրը որոշում է. ազատել «Биржевые Вѣдомости», «Восходъ» և «Русскія Вѣдомости» լրագիրները և «Хозяинъ» թերթը նրանց տրուած երեք նախազգուշութիւններից:

Յունիսի 4-ին ներքին գործոց լուսաւորութեան և արդարադատութեան մինիստրները և սրբազնագոյն սենսդի օրերպրօկուրօրը, գրաքնն. և մամ. վերաբ. կանոնադր. 148 յօդ. ծանօթ. հիման վրայ, որոշեցին բոլորովին դադարեցնել Պետերբուրգում հրատարակուող «Жизнь» ամսագիրը:

«Правительственный Вѣстникъ»-ում տպուած է. «Ներկայ թուի մայիս ամսին, Բարձրագոյն բարեհաճութեամբ, ժողովրդական լուսաւորութեան մինիստրութեան կից, մինիստր գեներալ-ադիւտանտ Վաննովսկու նախագահութեամբ մի առանձին յանձնաժողով կազմուեց միջնակարգ դպրոցի բարեփոխութեան համար: Սկսելով իր գործունէութիւնը մայիսի 28-ին, յանձնաժողովը այժմ վերջացրել է հիմնական սկզբունքների մշակումը նոր հանրակրթական միջնակարգ դպրոցի համար, կազմել է դասացուցակները և ուսումնական ծրագրի կոնսպեկտը և մի և նոյն ժամանակ քննել է այն հարցը, թէ ինչ ձևով պէտք է դասաւանդման նոր ծրագիրները մտցնել գոյութիւն ունեցող արական գիմնագիտնեւում, պրօպիմնագիտնեւում և բէալական դպրոցներում: Այնուհետև, ի նկատի ունենալով, որ ուսումնական գործի չափերի տեսակէտից անհրաժեշտ է որքան կարելի է շուտ վերակազմել միջնակարգ դպրոցը, յանձնաժողովը մշակել է մանրամասն ծրագիր, որի հիման վրայ արական միջնակարգ դպրոցների լիակատար վերակազմութիւնը պէտք է աւարտուի 1905 թուին: Յանձնաժողովի ենթադրածով, կառավարչական միջնակարգ դպրոցը պէտք է լինի միատեսակ, բոլորը մի տիպի, եօթնամեայ դասընթացով, առանց յունարէն լեզուի, լատիներէնը թողած միայն բարձրագոյն չորս դասարաններում և այն պայմանով, որ այդ լեզուն ուսումնասիրել չը ցանկացողները կարող են նրա փոխարէն անցնել լրացուցիչ դասընթացք բնական գիտութիւններից և գծակրական արուեստներից: Ընդհանուր տիպի միջնակարգ դպրոցում վերացրած յունարէնի և կրճա-

տուած լատիներէնի տեղ մտցնում է բնական գիտութիւնների, օրէնսգիտութեան, երկու նոր լեզուների ու հայրենագիտութեան ուսուցումն և ոյժ է տրւում ուսաց և ընդհանուր գրականութեան, պատմութեան և մաթեմատիկայի ուսուցման: Հիմնական սկզբունքներում ցոյց է տրւած, թէ ինչ ձեով և ինչ պայմաններով են ընդունուելու համալսարան և ուրիշ բարձրագոյն դպրոցներ այն անձինք, որոնք աւարտելու են միջնակարգ դպրոցը լատիներէնով և առանց նրան: Այնուհետև նոյն սկզբունքներում—1) ցոյց է տրւած, թէ ինչ կերպ են թոյլ տրուելու շեղումներ այդ ընդհանուր տիպից այն դպրոցների համար, որոնք պահպանուելու են քաղաքների, գեմաութոների, ընկերութիւնների, դասակարգերի և մասնաւոր անձանց միջոցներով կամ նպաստներով, և 2) մշակուած է ծրագիր միջնակարգ կրաստիական դպրոցի համար, ուր պարտադիր կը լինեն յունարէն և լատիներէն լեզուները, և յայտնուած է յանձնաժողովի կարիքը, որ այդպիսի դպրոցներ պէտք է թողնել բոլոր համալսարանական քաղաքներում և Վիլնո քաղաքում: Յանձնաժողովի աշխատանքների վերոյիշեալ արդիւնքները ենթարկուեցին Բարձրագոյն բարեհայեցողութեան և Նորին Կայսերական Մեծութիւնը բարեհաճեց լրովին հաւանութիւն տալ յանձնաժողովի յայտնած կարծիքներին, թէ անհրաժեշտ է առանձին ուշադրութիւն դարձնել ուսանող մատաղ սերունդի դաստիարակութեան և այն բանի վրայ, որ նա սովորի դպրոցական կարգապահութեան, ոյժ տալ մարմնամարզութեան, գիտութեան և ֆիզիկական վարժութիւնների ուսուցման, մտցնել շարժական խաղեր, դպրոցական զբօսանքներ ու ճանապարհորդութիւններ, իսկ որտեղ հնարաւոր կը լինի՝ նաև ձեռքի աշխատանք: Մի և նոյն ժամանակ Թագաւոր Կայսրը բարեհաճեց հաւանութիւն տալ գեներալ-ադիւտանտ Վաննովսկու կարծիքին՝ թէ վերոյիշեալ կրաստիական գիմնազիաները պէտք է պահել միմիայն հետեւեալ հինգ քաղաքներում՝ Պետերբուրգում, Մոսկուայում, Կիեւում, Վարշավայում և Իւրիեւում, ամեն մէկում մի-մի հատ: Այնուհետև, Նորին Կայսերական Մեծութեան բարեհաճութեամբ, յանձնաժողովի վերոյիշեալ կարծիքները, ուսումնարանական չրջանների հոգաբարձուների միջոցով, յանձնուելու են մի քանի միջնակարգ դպրոցների մանկավարժական խորհուրդների և հոգաբարձական խորհուրդների քննութեան և սրբազան սինոդի օրէր-պրօկուրօրի, Ս. Պետերբուրգի և Լադօգայի միտրօպօլիտի և այն մինիստրների եղբակցութեան, որոնց իրաւասութեան տակ կան միջնակարգ դպրոցներ: Այդ

բոլոր անձանց և հաստատութիւնների եզրակացութիւնները առաջիկայ ձմեռային ամիսների ընթացքում կ'ենթարկուեն ժողովրդական լուսաւորութեան միջնորդութեան քննութեան և այնուհետև գործին ընթացք կը տրուի այն կարգով, որ որոշուած է յանձնաժողովի մշակած ծրագրով: Միջնակարգ դպրոցների այդ ծրագրուած աստիճանական վերակազմութիւնը սկսուելու է ստորին դասարաններից: Դասաւանդման փոփոխութիւնը պէտք է ամենից առաջ մտցնուի հին լեզուների մէջ այն հիման վրայ, որ այդ լեզուներից մէկը, յունարէնը, բոլորովին դուրս է գցւում ապագայ ընդհանուր տիպի միջնակարգ դպրոցի պարտադիր առարկաների մէջից, իսկ միւսի, լատիներէնի, վրայ այժմ այնքան չափազանց շատ ժամեր (43) են դործ դրուում, որ շատ ցանկալի է նրանց անյապաղ կրճատումը, որպէս զի ազատ ժամանակ մնայ ոյժ տալու համար մի քանի ուրիշ առարկաների դասաւանդման, որի անհրաժեշտութիւնը զգում են ամենքը: Նկատի առնելով դպրոցների համար այժմեան անցողական ժամանակում ուսումնարան մտնողների և արդէն եղած աշակերտների շահերը և ուղեւորվ խուսափել դպրոցական կազմակերպութիւնը յանկարծ տակն ու վրայ անելուց, յանձնաժողովը իր կողմից վերին աստիճանի ցանկալի և մանկավարժական տեսակէտից չափից վեր օգտակար է գտել՝ առաջիկայ բարեփոխութեան համար անհրաժեշտ նախապատրաստական ձեռնարկութիւններից մի քանիսը սկսել հէնց եկող 1901—1902 ուսումնական տարուանից, այն է՝ պէտք է գիմնադրանքներում և պրօգրիմագիանքներում վերացնել լատիներէնը առաջին երկու դասարաններում և յունարէնը՝ 3-րդ և 4-րդ դասարաններում, իսկ նրանց փոխարէն ոյժ տալ ռուսերէնին ու աշխարհագրութեան և մտցնել առաջին դասարանից պատմութիւն, մինոր լեզու, իսկ որտեղ տեղական պայմանները թոյլ են տալիս բնական գիտութիւններ նոյնպէս առաջին դասարանից: Երբ յանձնաժողովի այդ կարծիքները ամենահպատակօրէն ղեկուցուեցին Թագաւոր Կայսրին, Նորին Մեծութիւնը, այս յունիս ամսի 11-ին և 18-ին, Բարձրագոյն հրամայել բարեհաճեց, — իբրև ժամանակաւոր, մի տարով, կարգադրութիւն, ժողովրդական լուսաւորութեան միջնորդութեան իրաւասութեան տակ գտնուած արական գիմնադրանքներում և պրօգրիմագիանքներում առաջիկայ 1901—1902 ուսումնական տարուանից վերացնել լատիներէնը առաջին երկու դասարաններում և յունարէնը 3-րդ և 4-րդ դասարաններում, նրանց փոխարէն ոյժ տալով ռուսերէնին ու աշխարհագրութեան, և մտցնել առաջին դասարանում պատմու-

Թիւն և մի նոր լեզու, իսկ որտեղ տեղական պայմանները թոյլ տան՝ նաև բնական գիտութիւններ, նոյնպէս առաջին դասարանից: Րէալական դպրոցների վերաբերմամբ փոփոխութիւններ մտցնել առաջին երկու դասարանների դասերի բաժանման մէջ. նոյնպիսի փոփոխութիւններ անել առաջիկայ 1901—1902 ուսումնական տարուայ սկզբից նաև այն գիմնազիաներում, ուր միտք կայ պահել հին լեզուները: Մի և նոյն ժամանակ նորին կայսերական Մեծութիւնը բարեհաճեց ժողովրդական լուսաւորութեան մինիստրի ամենահպատակային ղեկուցման վրայ, յունիսի 11-ից, սեփական ձեռքով գրել. «Յոյս ունեմ, որ նոյնպէս լուրջ ուսադրութիւն կը դարձնուի նաեւ մեր մասաղ սերնդի կրօնա-բարոյական կրթութեան վրայ»: